

Максим Ольга Василівна,
науковий співробітник,
лабораторія
соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України,
ORCID 0000-0002-9869-1684

СТРЕСОГЕННИЙ ВПЛИВ ЯК ФАКТОР ДЕФОРМАЦІЇ ЦІННИСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ

Війна — це стрес, від якого залишаються психологічні травми у багатьох людей. Наскільки великі залежить від різних обставин, в тому числі від внутрішнього потенціалу людини. У складних умовах сучасного життя тема гострих і посттравматичних стресових розладів дуже актуальна. До неї постійно звертаються засоби масової інформації, їй присвячено багато наукових, навчально-методичних робіт, практичних посібників для фахівців.

Метою нашого дослідження є вплив психологічної травми на деформацію ціннісних орієнтацій.

Психологічна травма, як правило, виникає через відсутність індивідуальних ресурсів, необхідних для подолання травмуючої події. З точки зору П. Левіна, руйнівна сила психічної травми залежить від індивідуальної значущості травмуючої події, ступеня її психологічної захищеності та здатності до саморегуляції (Р. Levine, 1997). Е. Мазур вважає, що «психологічну травму у самому загальному плані можна визначити як реакцію особистості на стресові життєві події. Такими подіями є війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки та аварії, фізичне, емоційне і сексуальне насилля, серйозні захворювання і медичні операції, ситуації втрати, горя, міжособистісні конфлікти тощо» .

На думку М. Ш. Магомед-Емінова [1 с. 31], екстремальна ситуація здатна змінити смислову сферу особистості у напрямку формування біполярної смислової структури, елементами якої будуть сенси, організовані навколо ідеї «життя», з одного боку, і «смерті» - з іншого.

Дотримуючись уявлення про наявність суперечності в смисловій системі особистості, що переживає несприятливі психологічні наслідки травматичного досвіду, ми наголошуємо на функціонуванні тимчасових локусів сенсу, тобто смислів сьогодення у контексті формування певного ставлення до майбутнього та минулого досвіду індивіда.

Необхідною умовою ефективного для індивіда функціонування у соціумі є синхронізація смислових локусів. Процес синхронізації тимчасових локусів формує особливий стан особистості – актуальний смисловий стан, який і регулює процес інтеграції особистості та навколишньої дійсності та багато в чому визначає адекватність суб'єктивної дії щодо об'єктивної реальності.

Даний стан є сукупністю актуалізованих смислів (досвід, реальність, мети) і виявляється у рівні внутрішньої свободи, отже, у можливості індивіда приймати відповідальне рішення у ситуації вибору. Адекватне осмислення реальності в теперішньому можливе при критичному осмисленні минулого досвіду та щодо індивідуальної мети (тобто майбутнього). З допомогою синхронізації смислових локусів відбувається розширення меж суб'єктивної реальності, т. е. інтеграція особистості нові умови життя.

При неможливості піддати смислової атрибуції будь-який об'єкт чи ситуацію реальності посилюється внутрішнє напруження, яке зберігається до того часу, поки ситуація нічого очікувати включено до ширшій патерн усвідомлення. Якась гранична пояснювальна структура, що не дозволяє отримати сенс із ситуації, або наділити її змістом, тягне за собою локалізацію сенсу та фіксування індивіда у тимчасовому локусі. Це ускладнює процес синхронізації смислових локусів.

Роль орієнтовної реакції в актуальному смисловому стані виконує ціннісно-смислова орієнтація особи - інтерналізоване відношення людини до певних груп цінностей (матеріальним, духовним), система його установок, переконань, переваг і цілей, що виражається в поведінці. Відчуття сенсу, виникнувши, дає початок цінностям, які у свою чергу, синергетично посилюють відчуття сенсу. Реакція, що повторюється, спричиняє за собою певний тип актуального

сміслового стану, який у свою чергу, стаючи фіксованим, придбаває статус особової властивості, надалі проявляється як стійкі риси. На нашу думку, головним фактором, що запускає процес порушення самосвідомості, пов'язаного з психотравмою, є така зміна в смисловій сфері особистості, в результаті якої травматична подія, позбавлена когнітивної переробки і не включена в процес осмислення, відокремлюючись від смислової структури особистості, дисоціюється, перетворюючись на автономна освіта. Це дозволяє індивіду на якийсь час відокремити від себе травматичне переживання, що забезпечує психологічний захист від впровадження у свідомість досвіду, що не узгоджується з колишньою системою оцінок і загрожує крахом системі цінностей особистості. Однак якщо травматична подія не буде осмислена з формуванням ціннісних відносин з включенням у ширшу тимчасову перспективу, результатом може бути фіксація в тимчасовому локусі минулого. Можливо, основним завданням діяльності психіки в переробці травматичного досвіду є не тільки смислова переробка події, що травмує, але і його адекватне включення в смисловий контекст з формуванням ціннісного відношення особистості.

Психологічна травма призводить до зниження здатності людини змінювати форми поведінки залежно від життєвих обставин, планувати діяльність і реалізовувати плани, може спровокувати саморуйнівну поведінку, бажання повторення травмувальної ситуації з метою відреагування. Психотравма порушує відповідність психічних реакцій силі та частоті середовищних впливів, викликає в людини афективно-шокові реакції. У таких випадках говорять про травматичний стрес, який являє собою сукупність захисних реакцій організму на зміни середовища, які суб'єктивно оцінюються як загрозові, що порушують адаптацію, контроль, перешкоджають самоактуалізації особистості.

Багато проблем виникає в ціннісно-орієнтаційній сфері особистості. Ієрархія особистісних цінностей зазнає значних змін під впливом екстремальних умов діяльності і тих умов, які її супроводжують. Формується унікальна система цінностей, у якій чільну роль відіграють цінності, що дають змогу людині

вижити на війні, ефективно взаємодіяти з іншими людьми відповідно до вимог ситуації. Пізнається справжня ціна життя, яка й визначає пріоритет тих цінностей, які далеко не завжди відіграють провідну роль у звичайному житті з його буденними проблемами, інтересами та потребами.

У разі повернення до нормальних умов життєдіяльності гостро постає проблема невідповідності внутрішньої системи ціннісних орієнтацій навколишній реальності, коли поведінка людини відповідно до цієї системи щонайменше є неадекватною як з погляду соціалізації особистості, так і з погляду задоволення її потреб. Однією з основних причин прояву так званих відстрочених посттравматичних реакцій є дуже суттєвий дисонанс між системою моральних цінностей, що сформувалася в учасників бойових дій безпосередньо «там», і цінностями, які сьогодні культивуються в нашому суспільстві, де найчастіше культ грошей і способи їх добування стають основними символами його розвитку, відсуваючи решту цінностей на другий план.

Руйнування системи ціннісних орієнтацій, що відбувається за цих умов, неминуче призводить до складних психічних станів, які узагальнено можна визначити як дезадаптація. У даному випадку - це прагнення і спроби реалізації цієї системи цінностей у суспільстві досить агресивними і часто насильницькими методами. Іншими словами, тут можна говорити про стресові реакції, викликані ціннісно - орієнтаційною невідповідністю, які вкладаються у формулу «бий або біжи». Тип реакції залежить від безлічі різних чинників, але в цьому разі йдеться про дезадаптацію особистості - про психічну і соціальну. Психічна дезадаптація характеризується руйнуванням колишньої системи цінностей і відсутністю необхідних ресурсів для її реструктуризації. Саме це в поєднанні з іншими несприятливими факторами психофізіологічного характеру є джерелом депресивних станів, неврозів, прикордонних станів, що передують суїцидальним діям, серйозним психічним розладам. Це зумовлює необхідність роботи на етапі психологічної реабілітації учасників бойових дій із ціннісно-орієнтаційною сферою їхньої психічної діяльності.

Висновки. Вивчення ціннісних орієнтацій особистості, що переживає віддалені наслідки психічної травми як сполучної ланки між її внутрішнім світом та об'єктивною дійсністю дозволить пояснити заломлення параметрів травмуючої обставини через індивідуально-психологічні особливості людини.

Література:

1. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко Царенко Л. Г. К.: ТОВ Видавництво Логос, 2015. 207 с.

2. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. К.: Рута, 2001. С. 320.

3. Коберник Л. О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»/ Л. О.Коберник. Київ, 2010. 22 с.